

ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕХНІКИ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УДК 355.237:37.01(477)

І. А. Яремчук

Аналіз військово-педагогічної теорії та практики свідчить, що першочергове місце у професійно-педагогічній підготовці викладачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ) посідає рівень розвиненості їх педагогічної техніки. Вона є важливим засобом педагогічної взаємодії викладачів з курсантами, що значною мірою визначає ефективність вирішення навчально-виховних завдань і, у кінцевому результаті, якість підготовки майбутніх офіцерських кадрів.

Реформування вищої військової школи потребує подальшого розвитку педагогічної техніки викладачів, розширення діапазону педагогічних прийомів, забезпечення узгодженості та педагогічної доцільності їх використання під час гуманізації і гуманітаризації навчально-виховного процесу, упровадження нетрадиційних методів навчання. Сьогодні у ВВНЗ склалася ефективна система роботи з підвищення рівня педагогічної майстерності викладачів, організовуються та проводяться методичні заняття, узагальнюється і поширюється передовий досвід кращих педагогів, підтримується прагнення молодих викладачів до самовдосконалення.

Як свідчить аналіз психологічних та педагогічних наукових джерел, проблема педагогічної техніки привертала увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, її досліджували такі відомі вчені, як І. А. Зязюн [1], А. С. Макаренко [2], Г. М. Сагач [3] та інші. Деякі аспекти цієї проблеми розроблялися у дослідженнях військових педагогів, які розглядали педагогічну техніку як важливу складову педагогічної майстерності викладачів. Це праці О. В. Барабанщикова [4], В. І. Вдов'юка [4], О. Д. Сафіна [5], В. В. Ягупова [6] та інших. Як свідчить практика, не приділялося певної уваги

дослідженню проблеми формування індивідуальної педагогічної техніки викладачів ВВНЗ та спостерігається тенденція зниження рівня володіння педагогами прийомами педагогічної техніки.

Мета статті – розкрити процес формування індивідуальної педагогічної техніки викладачів вищих військових навчальних закладів.

Педагогічний досвід доводить, що майстерність педагога не є можливою без елементів творчості, новизни, які поєднуються з необхідними знаннями та вміннями, усвідомленням власної творчої індивідуальності. Викладач, який опанував педагогічну майстерність, повинен мати свій стиль діяльності. Це є важливою умовою становлення його професійної компетентності. Розуміння викладачем своєї індивідуальної сутності, потреба мати свій індивідуальний стиль професійної діяльності передбачає пошук оптимальних особисто для нього педагогічних прийомів і відповідних їм умінь та навичок. При будь-якому підході до визначення змісту педагогічної техніки доцільним є ствердження того, що загальною ознакою прийомів, умінь і навичок педагогічної техніки викладачів є їх найтісніший зв'язок з індивідуальною особливістю викладача.

Класифікація прийомів педагогічної техніки здійснювалась для організації безпосередньої взаємодії військового педагога з курсантами на основі аналізу проведення ними трьох видів навчальних занять: лекцій, семінарів та практичних занять, що дозволило, на нашу думку, з досить високим ступенем наукової достовірності судити про загальний масив індивідуальних прийомів педагогічної техніки.

Аналогів повної класифікації прийомів педагогічної техніки в психолого-педагогічній літературі немає, оскільки навіть на рівні її найбільш вивченої групи – групи прийомів навчання – наукові напрацювання повністю їх не розкривають, на що вказує низка досліджень В. К. Бабанського [7].

Разом із тим А. О. Гін сформулював прийоми управління аудиторією, підтримки дисципліни й уваги; технології організації традиційних та нетрадиційних форм роботи на занятті; прийоми забезпечення ефективності

перевірки знань тощо, а також дидактичні прийоми: як зацікавити тих, хто навчається, цікаво повторити пройдений матеріал, навчити грамотно будувати свою мову тощо [8].

Проте, на нашу думку, зміст прийомів педагогічної техніки повинен містити весь зміст професійної діяльності викладача і тому в основу класифікації повинні бути покладені завдання педагога, що впливають із функцій навчально-виховного процесу у ВВНЗ – навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки. Такий підхід відрізняється від підходів інших дослідників проблеми, які розглядали прийоми навчання, виховання, як часткові, складові різновиду більш загальних прийомів техніки спілкування. На наш погляд, зведення педагогічної техніки до техніки спілкування є непродуктивним уже з тієї точки зору, що навчання та виховання залишаються ніби в стороні, а не в центрі діяльності викладача. Правильніше говорити як про наявність прийомів навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки курсантів, так і про наявність прийомів спілкування, які являють собою інтеграцію частини операційно-діяльнісних прийомів у загальній структурі прийомів педагогічної техніки.

У результаті проведеної роботи прийоми педагогічної техніки розбито на групи, підгрупи, види та різновиди. Групи прийомів, залежно від функцій педагогічної техніки викладачів ВВНЗ, мають такий вигляд: прийоми керування педагогом своєю поведінкою (емоційно-вольової виразності: мовні, мімічні, пантомімічні; психорегулюючі); прийоми управління діяльністю курсантів і курсантських колективів (операційно-діяльнісні): навчання, виховання, розвитку, психологічної підготовки, педагогічного спілкування; загальнопедагогічні прийоми (прийоми вирішення педагогічних завдань, налагодження педагогічної взаємодії з курсантами).

Група прийомів навчання викладача залежно від виду та структури навчальних занять ділиться на підгрупи: прийоми проведення вступної частини навчальних занять; прийоми викладення навчального матеріалу під час проведення заняття; прийоми проведення заключної частини навчальних

занять; прийоми проведення основної частини семінару, практичного заняття й інших видів занять.

Підгрупа прийомів проведення вступної частини навчальних занять ділиться на види: прийоми визначення і доведення мети заняття; прийоми розкриття зв'язку матеріалу, що вивчається, з попередньою темою; прийоми роз'яснення особистісної значущості для курсантів цього заняття тощо.

Вид прийомів роз'яснення особистісної значущості для курсантів цього заняття ділиться на різновиди: показ значущості для майбутньої діяльності курсантів на офіцерській посаді; роз'яснення значення заняття для особистого вдосконалення курсантів; показ важливості заняття для підготовки до заліків, іспитів, індивідуальних співбесід.

Класифікація прийомів педагогічної техніки викладачів стала одним із джерел для вивчення та класифікації відповідних їм навичок і вмінь.

Навичками педагогічної техніки є добре засвоєні внаслідок багаторазових повторень автоматизовані інтелектуальні та практичні дії в навчально-виховному процесі. За ступенем змістовного охоплення дій, які потребують автоматизації, можна виокремити прості і складні (узагальнені) навички у сфері педагогічної техніки. Кожна складна (узагальнена) навичка містить у собі низку простих навичок, тобто є свого роду групою навичок. Визначальними для викладача є навички інтонування мови, навички швидкої оцінки загального психічного стану навчальної групи й окремих курсантів, навички розподілення уваги в процесі спілкування, навички швидкого та якісного формулювання своїх думок та інші.

Під умінням у сфері педагогічної техніки слід розуміти успішне виконання викладачем інтелектуальних і практичних дій у навчально-виховному процесі, пов'язаних із вибором та застосуванням правильних прийомів, що педагогічно доцільно й оптимально приводить до якісно високих результатів у конкретній педагогічній ситуації. Серед умінь у сфері педагогічної техніки за аналогією з навичками виокремлюються прості та

складні (узагальнені) уміння. Узагальнені вміння у сфері педагогічної техніки – це групи вмінь.

Найважливішою особливістю педагогічних навичок і вмінь викладачів ВВНЗ під час безпосередньої взаємодії з курсантами є їх компенсаційний характер. Компенсаційність означає наявність переважних високорозвинених компонентів умінь у загальній їх структурі. Цей добре розвинутий компонент у деяких педагогів компенсує нестачу або слабкий розвиток будь-яких інших умінь. Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать, що у частини викладачів-початківців під час проведення занять потреба в компенсаційних вміннях та навичках виявляється при недостатньо розвинутих уміннях ясно, логічно, доступно викладати навчальний матеріал, установлювати робочу атмосферу на занятті. Найбільш часто компенсаційними вміннями у сфері педагогічної техніки виступають уміння: використовувати жарт, гумор у педагогічній діяльності; емоційно викладати навчальний матеріал; ставити і поєднувати прямі та непрямі вимоги у формуванні мотивації курсантів до вивчення конкретного предмету; планувати навчання і виховання курсантів з позиції індивідуального підходу та деякі інші.

За результатами дослідження зроблено висновок, що чим краще у викладача сформовано вміння та навички у сфері педагогічної техніки, чим впевненіше і ширше він використовує педагогічні прийоми, тим ефективнішою є його виховна та навчальна діяльність. Разом із тим, бесіди з кращими викладачами, вивчення їх досвіду підтверджують педагогічну аксіому, що не існує універсальних прийомів, які б діяли в будь-яких умовах та обставинах. Тому кожному викладачу слід знати умови, в яких той чи інший педагогічний прийом буде ефективним і забезпечуватиме доцільність в його використанні.

Проведена дослідна робота надала можливість установити, що кожен прийом педагогічної техніки має вироблені психологією та педагогікою правила його реалізації. Наприклад, стосовно жестів існують такі правила: жести повинні бути рефлексивними; жестикуляція не повинна бути постійною; керуйте жестами (жест не повинен відставати від слова, що його підкріплює);

вносьте різноманіття в жестикуляцію; жести повинні відповідати характеру мови й аудиторії.

Під час дослідно-експериментальної роботи позитивно зарекомендувала себе практика зведення цих правил, вимог у таблицю і формування їх як умов, дотримання яких забезпечує ефективність використання того чи іншого прийому (див. таблицю). Виявлення умов неефективного використання прийомів активізує увагу викладача на необхідності їх першочергового врахування та недопущення на практиці.

Таблиця

Умови ефективності використання індивідуального прийому педагогічної техніки (на прикладі непрямой вимоги – натяк)

Ефективне використання	Неефективне використання
Якщо педагог добре знає курсанта, навчальну аудиторію	Якщо педагог погано знає курсанта, навчальну аудиторію
Якщо курсант у стані усвідомити вимоги натяку	Якщо курсант не розуміє натяк у силу слабких розумових здібностей усвідомити його
Якщо до натяку вже ставилась пряма вимога	Якщо натяк не пов'язано з будь-якими прямими вимогами
Якщо курсант знає, що вимога буде доведена до логічного завершення і відсутність реакції на натяк не залишиться без уваги	Якщо у курсанта з минулого досвіду є підстави сподіватися на послаблення у виконанні вимоги з боку викладача

Складність використання прийомів педагогічної техніки викладачем під час навчальних занять екстраполюється також її тісною залежністю від низки чинників, які впливають на вибір індивідуальних прийомів. Основними чинниками, як свідчить дослідно-експериментальна робота, є: зміст навчального матеріалу; метод і форма проведення занять; навчальні можливості курсантів; мотивація курсантів до навчальної дисципліни, конкретного заняття, безпосередньо до його керівника; можливості викладача (наявність необхідної навчально-матеріальної бази, досвіду у проведенні занять тощо); мета та завдання навчального заняття (дидактичні, виховні, комунікативні й інші); особисті принципи взаємодії і впливу викладача на курсанта.

Аналіз педагогічної діяльності виявив велику залежність вибору індивідуальних педагогічних прийомів від мети та завдань, що ставить перед собою викладач на навчальних заняттях. Якщо, наприклад, викладач на лекції не ставить перед собою завдання налагодження доброзичливих відносин із курсантами, він не використовує і відповідні “технічні” прийоми, навіть якщо він і знає.

Процес формування індивідуальної педагогічної техніки є складним, трудомістким, проходить тривалу еволюцію від знань про конкретний прийом до складних навичок та вмінь їх використання й умовно можна поділити на два етапи.

На першому етапі викладач-початківець вивчає конкретні прийоми педагогічної техніки та шляхом регулярних вправ формує прості вміння застосовувати ці прийоми (рис. 1).

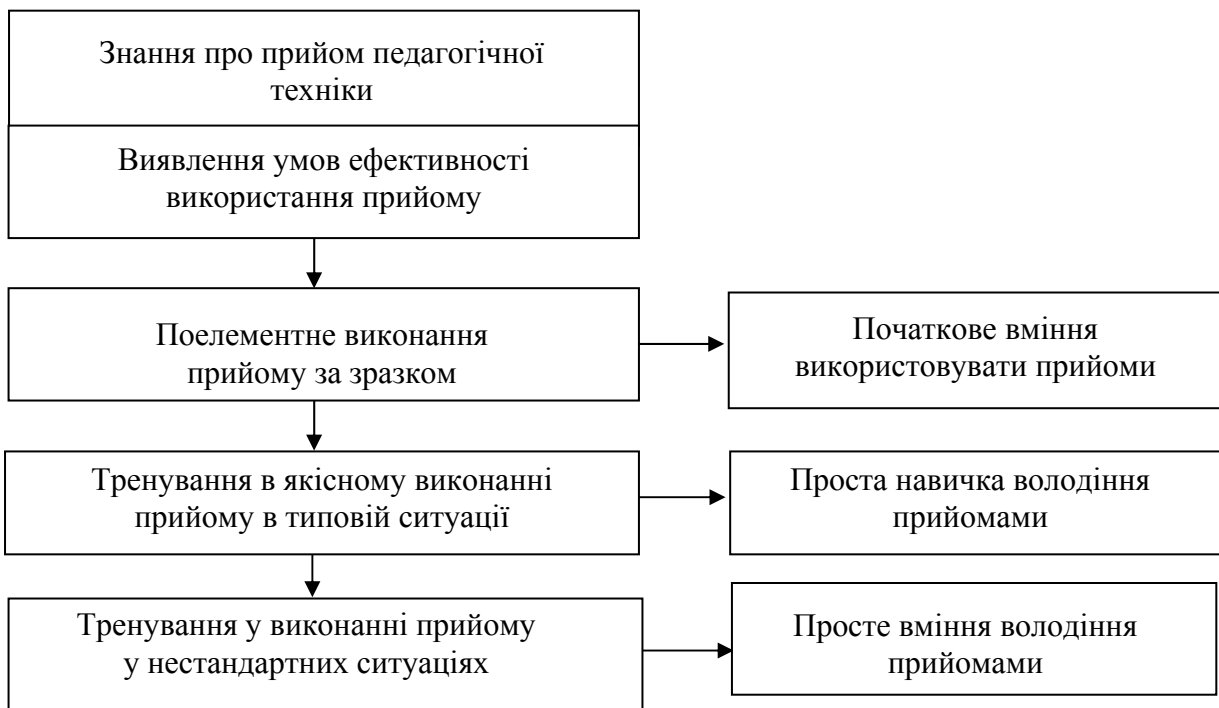

Рис. 1. Формування простих навичок та вмінь володіння індивідуальними прийомами педагогічної техніки

Зупинимося на деяких вузлових моментах першого етапу. Процес практичного опанування прийомів педагогічної діяльності починається з

набуття початкових умінь. Вони реалізуються під контролем свідомості, найчастіше складаються на основі роз'яснення та демонстрації прийомів виконання тих чи інших дій. Початкові вміння являють собою перехідний етап від засвоєння знань до твердих навичок педагогічної техніки: це відбувається шляхом вправ і тренінгу. У процесі вправ йде вдосконалення, шліфування індивідуальних прийомів педагогічної техніки, а їх виконання в нестандартних ситуаціях надає можливість формувати прості педагогічні вміння.

Наприклад, для формування простих навичок та умінь у сфері техніки мови (на прикладі викладання англійської мови) необхідно:

- засвоїти суму знань з техніки мови: знання сутності і функцій англійської мови та мовлення у життєдіяльності людини, знання особливостей сприйняття мови, що звучить, знання побудови голосо-мовленнєвого апарату людини і прийомів його розвитку, знання своїх мовленнєвих особливостей;

- опанувати початкові вміння використання вивчених прийомів техніки мови, які є в масиві знань;

- за допомогою вправ досягти значної автоматизації дій, що виконуються, сформувати або вдосконалити прості навички: навички фонаційного (мовленнєвого) дихання, навички правильної артикуляції (дикції), навички інтонування мови, які в сукупності створять навички виразної мови;

- шляхом творчого використання знань та навичок на практиці опанувати просте вміння техніки мовлення: уміння правильно використовувати темп і ритм мови з метою надання їй виразності; уміння правильно вибирати силу голосу в процесі взаємодії тощо.

На другому етапі викладач працює над формуванням та розвитком складних умінь і навичок у сфері педагогічної техніки. Особливість етапу полягає в тому, що викладач використовує не прийом, а сукупність прийомів у контексті аналізу педагогічних ситуацій та вирішення педагогічних завдань (рис. 2).

Як можна бачити на рис. 2, на другому етапі змінюються і методи розвитку педагогічної техніки викладача: основними стають аналіз конкретних

ситуацій та практична педагогічна діяльність. Тобто формування індивідуальної педагогічної техніки викладачів являє собою безперервний процес. Творче й узгоджене використання викладачем знань, простих навичок та вмінь у сфері педагогічної техніки у професійній діяльності завершує цей процес і підтверджує сформованість у нього складних умінь, оскільки саме ці вміння складають основу педагогічної майстерності викладача, надають йому можливість діяти успішно під час вирішення будь-яких навчально-виховних завдань.

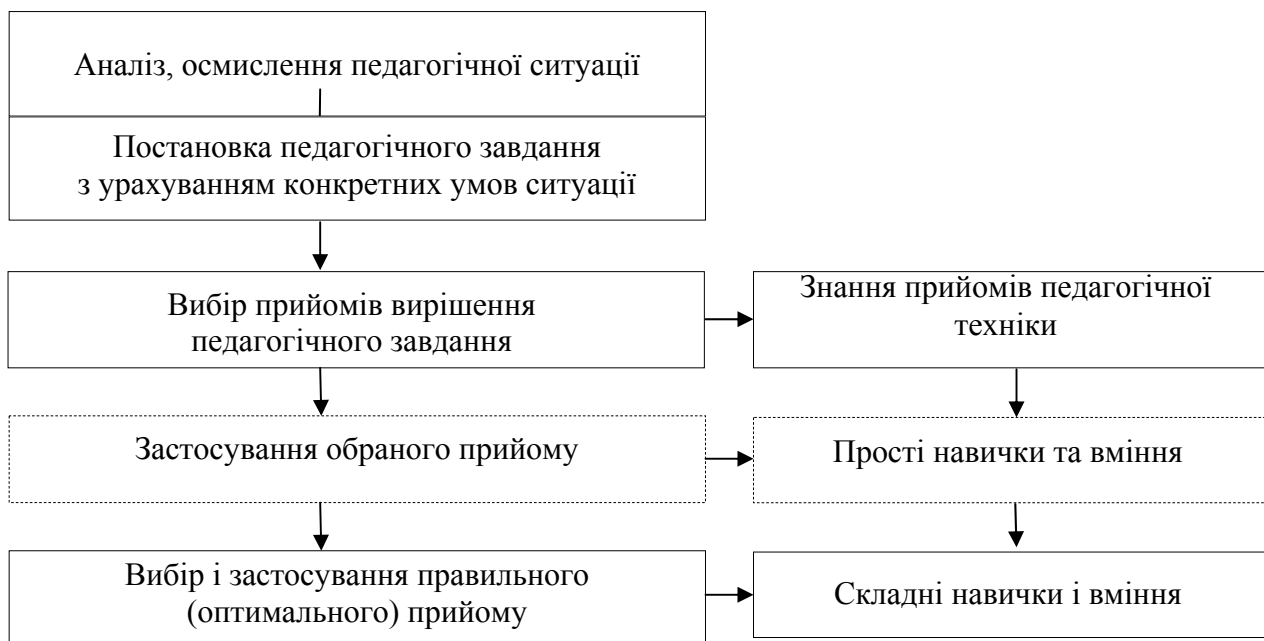

Рис. 2. Формування складних навичок та вмінь володіння індивідуальними прийомами педагогічної техніки

Отже, процес формування індивідуальної педагогічної техніки передбачає характеристику прийомів педагогічної техніки в контексті всього змісту професійної діяльності викладача, яка стала одним із джерел для вивчення та класифікації відповідних навичок і вмінь. Встановлено, що вибір індивідуальних прийомів та формування індивідуальної педагогічної техніки в цілому є складним процесом, що залежить від низки чинників навчально-виховної діяльності. Успішне їх використання в професійній діяльності педагога реалізується через двоступеневий процес: формування простих умінь

застосовувати прийоми педагогічної техніки і розвиток складних умінь та навичок у сфері педагогічної техніки.

Перспективи подальших розвідок можуть бути спрямовані на розробку методик діагностування рівня сформованості педагогічної техніки і вивчення індивідуально-психологічних чинників розвитку педагогічної техніки викладачів тощо.

Список використаної літератури

1. Зязюн, І. А. Краса педагогічної дії : навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.

2. Макаренко, А. С. Некоторые выводы из моего педагогического опыта : педагогические соч. : у 8 т. / А. С. Макаренко. – М., 1957. – Т. 4. – С. 236, 368–369.

3. Сагач, Г. М. Риторика : навч. посібник для студентів серед. і вищ. навч. закладів / Г. М. Сагач. – [2-е вид., перероб. і доп.]. – К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2000. – 568 с.

4. Барабанщиков, А. В. Сущность педагогического мастерства советского офицера : учебное пособие / А. В. Барабанщиков, В. И. Вдовюк. – М. : Воениздат, 1976. – С. 6–33.

5. Сафин, А. Д. Развитие мотивации профессионального самосовершенствования офицеров Пограничных войск Украины : дисс. ... кандидата психол. наук : 20.01.06 / Сафин Александр Джамильевич. – Хмельницкий, 1995. – 180 с.

6. Ягупов, В. В. Військова дидактика : навч. посіб. / В. В. Ягупов. – К. : Київ. ун-т, 2000. – 400 с.

7. Бабанский, В. К. Выбор методов обучения в средней школе / В. К. Бабанский // Избранные педагогические труды. – М. : Педагогика, 1989. – С. 288.

8. Гин, А. А. Приемы педагогической техники: Свобода выбора. Открытость. Деятельность. Обратная связь. Идеальность : пособие для учителя / А. А. Гин. – М. : Вита-Пресс, 1999. – 88 с.

Рецензент: кандидат педагогічних наук, доцент Лопатка В. Д.